

## РОЗДІЛ 4. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.91

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.44>

### ПРИНЦИПИ СПРАВЕДЛИВОСТІ ТА РОЗУМНОГО СТРОКУ У ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ: ВПЛИВ ПОЛОЖЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЇЇ ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД ТА РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ НА ЇХ РЕАЛІЗАЦІЮ

**Василенко М.Є.,**

*кандидат педагогічних наук, доцент,*

*доцент кафедри юридичних дисциплін*

*Сумської філії Харківського національного*

*університету внутрішніх справ*

*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2992-6646> ,*

*e-mail: [marena.evg@gmail.com](mailto:marena.evg@gmail.com)*

**Василенко М.Є. Принципи справедливості та розумного строку у господарському судочинстві: вплив положень Європейської конвенції щодо захисту прав людини та її основоположних свобод та рішень Європейського суду з прав людини на їх реалізацію.**

Стаття присвячена дослідженню питань принципів судочинства, закріплених у Європейській конвенції щодо захисту прав людини та її основоположних свобод, їх впливу на здійснення господарського судочинства в Україні, зокрема стандартів справедливого правосуддя. Мета статті полягає в узагальненні та систематизації підходів, що існують в юридичній доктрині та правозастосовній практиці щодо предмету дослідження. Дослідження принципів судочинства, закріплених у Європейській конвенції щодо захисту прав людини та її основоположних свобод, напрямів їх впливу на здійснення господарського судочинства в Україні, в тому числі стандартів справедливого правосуддя, є необхідним та актуальним для подальшого реформування господарського процесуального законодавства.

У статті детально досліджуються питання реалізації принципів справедливості та розумних строків правосуддя у господарському судочинстві на основі вже існуючих наукових розробок та чинного законодавства. Використані методи у дослідженні дозволили автору прийти до наступних висновків. Правові механізми, які забезпечують реалізацію і захист еволюційних ідей справедливості правосуддя, мають вирішальне значення для розуміння учасниками судових процесів самого змісту господарського процесу, дотримання судом та іншими учасниками господарського судочинства встановлених законом прав та свобод, алгоритму прийняття рішень, які повинні відповідати критеріям прозорості, чесності та доцільності, а також розуміння підконтрольності зазначених процесів. Щодо принципу розумного строку, то виходячи позицій дослідників, було визначено, що розумний строк розглядається як об'єктивний (тобто неупереджений, вільний від упередженого та суб'єктивного ставлення) строк необхідний для вчинення всіх необхідних процесуальних дій у господарському судочинстві. Розумний строк - це період часу, коли судово провадження має об'єктивний характер без істотного перевищення встановлених законом рамок. Результати проведеного дослідження свідчать про те, що практичні судові вказівки щодо застосування принципів Європейської конвенції з прав людини та її основоположних свобод, які містяться у рішеннях Європейського суду з прав людини, сприяють узгодженості підходу різно-

манітних національних правових систем щодо застосування стандартів правосуддя, в тому числі й у господарському судочинстві.

**Ключові слова:** принцип справедливості судочинства, розумний строк, господарське судочинство, практика Європейського суду з прав людини, преюдиціальні рішення.

**Vasylenko M.E. The principles of justice and reasonable period in commercial procedure: the impact of the provisions of the European convention on human rights and the decisions of the European court of human rights on their implementation.**

The article is devoted to the study of the principles of judicial procedure enshrined in the European Convention on Human Rights, their impact on the implementation of commercial procedure in Ukraine, in particular, the standards of fair justice. The purpose of the article is to generalize and systematize approaches that exist in legal doctrine and law enforcement practice regarding the subject of research. The study of the principles of judicial procedure enshrined in the European Convention on Human Rights, the directions of their impact on the implementation of economic justice in Ukraine, including the standards of fair justice, is necessary and relevant for the further reform of economic procedural legislation.

The article examines in detail the issue of the implementation of the principles of justice and reasonable terms of justice in economic litigation based on already existing scientific developments and current legislation. The methods used in the research allowed the author to come to the following conclusions. Legal mechanisms that ensure the implementation and protection of the evolutionary ideas of the fairness of justice are of crucial importance for the understanding by the participants of court proceedings of the very content of the economic process, the observance by the court and other participants of economic proceedings of the rights and freedoms established by law, the decision-making algorithm, which must meet the criteria of transparency and honesty and expediency, as well as understanding the controllability of the specified processes. As for the principle of a reasonable period, based on the positions of the researchers, it was determined that a reasonable period is considered as an objective (i.e. impartial, free from biased and subjective attitude) period necessary for the performance of all necessary procedural actions in economic litigation. A reasonable term is a period of time when court proceedings are objective in nature without significantly exceeding the framework established by law. The results of the research show that the practical judicial guidelines on the application of the principles of the European Convention on Human Rights and its fundamental freedoms, which are contained in the decisions of the European Court of Human Rights, contribute to the consistency of the approach of various national legal systems to the application of justice standards, including in commercial litigation.

**Key words:** the justice of judicial procedure principle, reasonable period, commercial procedure, practice of the European Court of Human Rights, preliminary rulings.

**Актуальність теми дослідження та постановка проблеми.** Відповідно до положень статті 2 Господарського процесуального кодексу, до завдань господарського судочинства віднесено: «справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності, та розгляд інших справ, віднесених до юрисдикції господарського суду, з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави».

Реалізація правозахисних функцій господарськими судами тісно пов'язана із дотриманням ними загальновизнаних принципів здійснення судочинства та забезпечення існуючого правопорядку. Ці принципи слугують орієнтирами у діяльності суддів на всіх стадіях господарського судочинства з метою забезпечення та захисту прав його учасників.

Принципи господарського судочинства – основні засади, загальні керівні положення, завдяки яким можна визначити характер діяльності суду щодо здійснення судочинства в господарських відносинах та закріплені не тільки на рівні національного законодавства, а і міжнародних документів.

Одним із важливих аспектів розвитку господарського процесуального законодавства є його наближення до європейських стандартів шляхом приєднання України до міжнародних та європейських конвенцій, зокрема й тих, які стосуються питань здійснення господарського судочинства. Одним із таких документів є Європейська конвенція щодо захисту прав людини та її основоположних свобод. Концептуальним ядром конвенції є визначені у ній принципи важливі для публічного порядку та заснованих на ньому правовідносин. Їх реалізація на національному рівні в системі відправлення правосуддя формує відповідальне ставлення як законодавчих, так і правозастосовних органів до

захисту прав людини та основоположних свобод. Правозастосовна практика Європейського суду з прав людини, його рішення може слугувати джерелом підвищення професіоналізму судової практики. Саме тому дослідження принципів судочинства, закріплених у Європейській конвенції щодо захисту прав людини та її основоположних свобод, напрямів їх впливу на здійснення господарського судочинства в Україні, в тому числі стандартів справедливого правосуддя, є необхідним та актуальним для подальшого реформування господарського процесуального законодавства.

**Мета статті** полягає в узагальненні та систематизації підходів, що існують в юридичній доктрині та правозастосовній практиці щодо впливу Європейської конвенції щодо захисту прав людини та її основоположних свобод на господарське процесуальне законодавство та рішень Європейського суду з прав людини на принципи господарського судочинства.

**Аналіз останніх досліджень.** Теоретичною основою статті стали праці дослідників, які вивчали концепцію застосування принципів та стандартів правосуддя Європейської конвенції щодо захисту прав людини та її основоположних свобод в цілому, шляхи її застосування в господарському судочинстві та пов'язані з цим ризики – Г. Пігаревої, О. Петришин, Н. Загородньої, а також розробки, пов'язані із дослідженням впливу практики Європейського суду з прав людини на реалізацію принципів справедливості та розумних строків у господарському судочинстві, зокрема таких авторів як І. Андрієчко, Ю. Булгакової та інших.

**Виклад основного матеріалу.** Вивчення застосування європейських стандартів та принципів правосуддя в практиці господарського процесу є складною проблемою. На думку І. Андрієчка, «принципи господарського судочинства становлять систему керівних засад здійснення правосуддя, дотримання яких господарськими судами забезпечує реалізацію визначених статтею 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року гарантій права на справедливий суд кожному, хто звернувся до суду, та декларує виконання державою Україна, іменем якої приймаються судові рішення, положень цієї Конвенції та протоколів до неї, оскільки закріплені у частині 3 статті 2 Господарського процесуального кодексу України основні засади (принципи) господарського судочинства співзвучні з принципами здійснення правосуддя, якими керується Європейський суд з прав людини у прийнятті рішень, що базуються на застосуванні положень зазначеної Конвенції та є джерелом права в Україні в силу частини 4 статті 11 Господарського процесуального кодексу України» [1, с. 90].

У нашому дослідженні ми зупинимось на співвідношенні окремих принципів закріплених у законодавстві України та Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також впливу рішень Європейського суду з прав людини на трансформацію досліджуваних принципів господарського судочинства в Україні.

Судова практика має певний регулюючий вплив [2, с. 22]. Рішення Європейського суду з прав людини повинні бути стимулом для держав-учасниць до зміни їхнього законодавства та правозастосовної практики, аби ці держави не порушували права людини і щоб у майбутньому відносно них не було винесено рішення у справах, що стосуються тих самих або подібних питань [3, с. 20]. Однак у цьому випадку можуть існувати певні проблеми, що пов'язані передусім із недоступністю рішень Європейського суду з прав людини, ухвалених проти інших держав, через відсутність їх перекладів, а також браком загальної культури та навичок застосування практики Європейського суду з прав людини як серед учасників процесу, так і серед суддів, що потребує невідкладних заходів з боку держави, пов'язаних зі створенням відповідних баз даних із доступними перекладами практики Європейського суду з прав людини українською, а також вироблення певних рекомендацій вищих судових інстанцій та надання ними прикладів застосування відповідних джерел права під час відправлення правосуддя, що здатне підвищити загальну культуру застосування практики Європейського суду з прав людини під час відправлення правосуддя в судах нижчих інстанцій, на що звертає увагу О. Гаврилюк у своєму дослідженні [4, с. 238].

В. Завгородній виокремлює декілька аспектів (напрямів) впливу практики Європейського суду з прав людини на правозастосовну діяльність, які, на нашу думку, є доволі важливими при реалізації таких принципів господарського судочинства як принципи справедливості та розумних строків: інформаційний, виховний, правоохоронний та соціальний [5, с. 11].

Європейський суд з прав людини встановлює певні загальні стандарти через практику вирішення спорів, зокрема господарських, та як наслідок, сприяє гармонізації національного законодавства. Слід зазначити, що початок розвитку національного законодавства під впливом положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та судових актів Європейського суду з прав

людини пов'язується юридичній літературі із тим, що при вирішенні господарських спорів суди частіше стали застосовувати судовий прецедент. Судові акти Європейського суду з прав людини є офіційною формою тлумачення норм Конвенції, яка є частиною українського законодавства, а отже, джерелом правозастосування [6, с. 77-78].

Досить влучно сформульовано тезу про вплив рішень Європейського суду з прав людини у роботі О. Гаврилюк, Л. Катеринчук через зміст людиноцентричної дискреції судової влади, яка полягає у співставленні фактів до принципів права, які сформульовані під час винесення рішення на проти-вагу переважаючого підходу співставлення фактів у справі і норм закону [7, с. 254].

Відповідно до положень інформаційного листа Вищого господарського суду України «Про Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., юрисдикцію та практику Європейського суду з прав людини» від 22 квітня 2016 р. № 01-06/1444/16, Україна повністю визнає на своїй території дію приписів Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди про юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються її тлумачення і застосування. Водночас статтею 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» встановлено, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику Європейського суду з прав людини як джерело права. З огляду на зазначені положення вбачається, що рішення Європейського суду з прав людини мають преюдиціальний характер.

Деякі дослідники щодо реалізації принципів господарського судочинства зазначають, що принцип справедливості де-факто має місце у господарському судочинстві України, проте останній не має свого відображення у статті 2 Господарського процесуального кодексу України. Включення принципу справедливості до переліку загальних засад господарського судочинства та присвячення йому окремої статті у процесуальному кодексі дозволило б зміцнити базис, на якому ґрунтується господарське судочинство України. Більше того, практика Європейського суду з прав людини прикута до категорії «справедливості» та через призму останньої аналізує діяльність судової гілки влади України. Цілком влучним видається твердження про те, що - як наслідок, віднесення категорії «справедливості» лише до завдання господарського судочинства є недостатнім. В подальшому законодавець має розкрити саму суть справедливості, та надати останньому широке тлумачення в Господарському процесуальному кодексі України [8, с. 238].

Не можемо не погодитись із зазначеним, оскільки закріпивши принцип справедливості на рівні спеціального нормативного акту в сфері господарського судочинства, можливо досягнути мети та його завдань, а також впорядкувати та розтлумачити як для суб'єктів здійснення правосуддя, так і для суб'єктів звернення, що саме означає справедливість і чому саме справедливий розгляд важливий у різних ситуаціях, оскільки справедливість на рівні звичайного усвідомлення може вбачатися як дещо невизначене та суперечливе поняття.

Л. Ніколенко у своєму дослідженні, також стверджує, що справедливе правосуддя не може бути реалізовано на національному рівні без визначення інституційної системи [9, с. 78].

Спільним для Господарського процесуального кодексу України та Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, є закріплення принципу який визначає, що господарське судочинство повинно бути реалізовано у розумні строки. Можемо позначити, що закріплення поняття «розумний строк» полягає в утвердженні ідеї справедливості, а отже ефективності та вчасності судового процесу. Дослідження принципу «розумного строку» у господарському судочинстві та його змісту вбачається саме у зв'язці із принципом справедливості.

Задеклароване в пункті 1 статті 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод право на «розумний строк» розгляду судової справи зумовило обов'язок держав-учасниць визначити на законодавчому рівні такі процесуальні норми, які б забезпечили здійснення національними судами правосуддя без невинуватених затримок, що можуть поставити під загрозу ефективність вчинених судами процесуальних дій та авторитет судової влади в цілому. Зокрема питанням процесуальних строків присвячено окрему главу Господарського процесуального кодексу України – Глава 6 «Процесуальні строки». Відносно строків, які встановлює суд для вчинення процесуальних дій, у частині 1 статті 114 Господарського процесуального кодексу України закріплено вимогу щодо їх розумності. За змістом частини 2 статті 114 цього Кодексу законодавець конкретизував, що розумним є строк, якщо він передбачає час, достатній, з урахуванням обставин справи, для вчинення процесуальної дії, та відповідає завданню господарського судочинства [10, с. 305].

Розумний строк розгляду справи – це максимально короткий строк розгляду та вирішення судового спору, який не слід ототожнювати зі швидким розглядом справи: тривалість розумних строків має бути найменшою, але достатньою для розгляду справи, бути всебічно дослідженою судом з оцінкою доводів учасників судового провадження на підставі поданих ними доказів. На тривалість «розумного строку» впливають різні фактори як об'єктивного характеру (складність справи, поведінка сторін спору, необхідність залучення та дослідження додаткових доказів, завантаженість суду тощо), та суб'єктивного характеру (поведінка судді та працівників суду) [11, с. 408].

У Додатку до інформаційного листа Вищого господарського суду України від 22 квітня 2016 р. № 01-06/1444/16 позначено, що в першу чергу Європейський суд з прав людини нагадує, що з метою визначення розумності строку тривалості провадження, фактично враховуватимуться лише ті періоди, коли справа фактично розглядалась судами, виключаючи, таким чином, з розрахунку періоди між ухваленням остаточних обов'язкових рішень та їхнім скасуванням у екстраординарному порядку.

Вбачаємо за необхідне звернути увагу на те, що розумний строк у господарському судочинстві є часовою категорією, яка застосовується в усіх господарсько-процесуальних інстанціях з метою оперативного, повного і своєчасного здійснення передбачених законом процесуальних дій, направлених на вирішення справи з урахуванням загальних засад (принципів і завдань) судочинства [12, с. 704]. Питання розумних строків розглядається також і на стадії виконання судових актів у господарському судочинстві, на що звертає увагу у своєму дослідженні [13, с. 159].

На нашу думку, виходячи з наведеного, розумний строк розглядається як об'єктивний (тобто неупереджений, вільний від упередженого та суб'єктивного ставлення) строк необхідний для вчинення всіх необхідних процесуальних дій у господарському судочинстві. Розумний строк – це період часу, коли судове провадження має об'єктивний характер без істотного перевищення встановлених законом рамок.

**Висновки.** Результати нашого дослідження свідчать про те, що практичні судові вказівки щодо застосування принципів Європейської конвенції з прав людини та її основоположних свобод, які містяться у рішеннях Європейського суду з прав людини, сприяють узгодженості підходу різноманітних національних правових систем щодо застосування стандартів правосуддя, в тому числі й у господарському судочинстві. У рішеннях Європейського суду з прав людини формуються нові принципи правосуддя, які потім трансформуються у національному законодавстві у відповідності до практики правозастосування та підвищують ефективність та якість господарського судочинства. Щодо досліджуваних принципів, то слід позначити, що принцип справедливості у господарському судочинстві потребує систематизації: необхідно визначити більш детально його поняття та зміст на рівні спеціального нормативного акту в сфері господарського судочинства, а також впорядкувати та розтлумачити його зміст і для суб'єктів здійснення правосуддя, і для суб'єктів звернення, оскільки справедливість на рівні звичайного усвідомлення може вбачатися як дещо невизначене та суперечливе поняття. Правові механізми, які забезпечують реалізацію і захист еволюційних ідей справедливості правосуддя, мають вирішальне значення для розуміння учасниками судових процесів самого змісту господарського процесу, дотримання судом та іншими учасниками господарського судочинства встановлених законом прав та свобод, алгоритму прийняття рішень, які повинні відповідати критеріям прозорості, чесності та доцільності, а також розуміння підконтрольності зазначених процесів. Щодо принципу розумного строку, то розумний строк розглядається як період часу, коли судове провадження має об'єктивний характер без істотного перевищення встановлених законом рамок.

#### Список використаних джерел:

1. Андрієчко І.М. Загальна характеристика принципів господарського судочинства. *Господарське право і процес*. № 12-С. 2019. С. 85–92.
2. Петришин О. Судова практика як джерело права в Україні: проблеми теорії. *Право України*. № 10. 2016. С. 20–27.
3. Юдківська Г.Ю. Еволюція ролі Європейського суду на шляху до процедуралізації фундаментальних прав. *Вісник Верховного Суду України*. № 7. 2011. С. 19–22.
4. Гаврилук О. Проблемні питання застосування практики Європейського суду з прав людини національними судами. *Підприємництво, господарство і право*. № 4. 2018. С. 231–238.

5. Завгородній В.А. Вплив практики Європейського суду з прав людини на правозастосовчу діяльність в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 5. 2017. С. 10–14.
6. Ніколенко Л.М. Застосування практики Європейського суду з прав людини у господарському судочинстві. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. № 1(21). 2021. С. 73–80.
7. Гаврилюк О., Катеринчук Л. Людиноцентрична дискреція судової влади. *Підприємництво, господарство і право*. № 6. 2020. С. 249–256.
8. Булгакова Ю.М. Принцип справедливості у господарському судочинстві. *Забезпечення правопорядку та протидії злочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення: матер. І Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 17 черв. 2021 р.)*. Дніпро: ВВПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2021. 266 с. С. 236.
9. Ніколенко Л.М. Стандарти справедливого правосуддя в господарських судах в умовах реформування. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 3. 2021. С. 76–80.
10. Андрієчко І.М. Розумність строків судового провадження як складова права на справедливий суд. *Правове життя сучасної України: у 3 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.)*. Одеса: Гельветика, 2020. Т. 2. С. 303–306.
11. Shelever Nataliya, et al. The Constitutional Right to A Reasonable Period of Consideration of The Case. *Baltic Journal of Law & Politics*. № 16.1. 2023. P. 401–409.
12. Никифорчук М.І. Щодо розумних строків у господарському процесі. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 2. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 702–705.*
13. Пігарева Г.І. Прояв норм міжнародного права на стадії виконання судових актів у господарському судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Вип. 43 (1). 2017. С. 157–159.